

KVINNELIV PÅ VESTLANDBRUK I DET 20. HUNDREÅRET

ELDBJØRG FOSSGARD

Jærmuseet innleia i år ein skriftserie der me ønskjer å publisera litteratur, både vitenskapleg og populærvitenskapleg, som fell innfor vårt interesseområde. Me er glade for at Eldbjørg Fossgard var første forfattaren i serien med si doktorgradsavhandling «Arbeid, posisjon og holdningar. Kvinner på vestnorske gardsbruk 1930–1990». Avhandlinga er lettare omarbeidd og har fått ny hovudttittel: «Frå lagnad til val» Undersøkjinga byggjer m.a. på intervju med bondekvinner i Hå, på Stord og Voss.

I årboksartikkelen skriv ho om bakgrunnen for doktorgradsarbeidet sitt. Ho skildrar også kor radikalt arbeidsdagen har endra seg for kvinnene på gardane i dette hundreåret. Artikkelen kan såleis lesast som bakteppe for utstillingane og publikumsaktivitetane som Jærmuseet har gjennomført dette året og som blir presenterte i dei neste artiklane.

FOKUSERING PÅ ENDRINGAR I ARBEIDSLIVET

Undersøkingar og analysar av det norske arbeidslivet har gjennom fleire tiår vore eit sentralt forskningsfelt innanfor dei samfunnsvitenskaplege faga. Aller mest kjende er nok dei arbeidssosiologiske studiane og arbeidstidsstudiane i industrien frå 1950- og 60-åra, som hadde produksjonsrasjonalisering og effektivisering som siktemål. I 1970- og 80-åra vende derimot forskingsinteressa i samfunnsvitenskapane seg i større grad mot dei djuptgripande endringane som hadde råka norsk arbeidsliv i 1950-, 60- og 70-åra, slik som med ny teknologi og automatisering av arbeidsoppgåver, rasjonaliseringstiltak, store forskyvingar i strukturen i arbeidsmarknaden, osb. Forarbeidet til og iverksetjinga av Arbeidsmiljølova i 1978 hadde også

reist mange spørsmål om dei fysiske og psykiske tilhøva i arbeidet, og arbeidspsykologar hadde gjennomført arbeidsmiljøanalysar. Lova la vekt på dei psykososiale sidene ved arbeidsmiljøet.

I 1981 hadde den såkalla Hovudkomiteen for norsk forskning lagt fram ei innstilling om *Arbeid i 80-åra*, som særleg understreka kor viktig det var å få i gang forskning om arbeidsmarknad, arbeidsorganisasjon og bedrifter. Men sia dei stort sett såg vekk frå dei humanistiske faga, sette det humanistiske fagrådet i Norges forskingsråd ned sitt eige utval som skulle stake ut kursen for ei humanistisk arbeidslivsforskning. Innstillinga kom i 1983, og var utgangspunktet for det tverrfaglege prosjektet *Humanistisk orientert arbeidslivsforskning*, som Rådet for humanistisk forskning initierte og finansierte i åra 1983–87. Avhandlinga *Arbeid, posisjon og holdningar. Kvinner på*

vestnorske gardsbruk 1930–1990 er såleis eit av resultatene av det tverrfaglege prosjektet.

Kva slags perspektiv var det da snakk om at dei humanistiske faga kunne trekke opp? I stutte drag kan vi seie at det framfor alt dreia seg om at ein i tillegg til å studere sjølve arbeidet og arbeidslivet også ville studere dei som arbeidde, altså individa som arbeidande. Da måtte ein gå nærare inn på spørsmål som kva slags verdi arbeidet hadde for folk, og korleis endringar i arbeidsinnhald og arbeidsutføring kunne gje folk nye erfaringar, oppfatningar og holdningar til arbeidet.

Ein sentral innfallsvinkel for den humanistiske arbeidslivsforskinga var å ta for seg konkrete arbeidsplassar innan industri, primærnæring og andre næringar, og der ta utgangspunkt i det konkrete arbeidet folk utførte, dvs. i særtekka i arbeidet, i arbeidssituasjonen og i dei sosiale relasjonane som inngjekk i arbeidet. Arbeidsprosessen utgjorde den materielle basisen for opplevingane av arbeidet, og ein oppfatta det slik at endringar i arbeidsprosessen ville få konsekvensar både for arbeidsinnhald, engasjement og holdningar til arbeidet. Utfordringa for dei humanistiske faga låg først og fremst i fokuseringa på *erfaringar, opplevingar og holdningar*.

KVINNER PÅ VESTNORSKE GARDSBRUK

Målsetjinga for undersøkinga av kvinnene på vestlandsbruk var tredelt: For det første å synleggjere bondekvinners arbeid og arbeidsorganisering, posisjon og holdningar til arbeid i 1990-åra, dvs. ein synkron studie. For det andre å kartlegge dei viktigaste historiske endringane på desse områda over eit tidsrom på 60 år, og for det tredje å få innsikt i

samanhengen mellom arbeid og posisjon på den eine sida og holdningar på den andre sida. Prosjektet har såleis både hatt eit synkront og eit diakront perspektiv.

Med *posisjon* har eg meint den reelle plassen kvinnene har i arbeidsorganiseringa på bruket, kva dei gjer eller ikkje gjer. Posisjon er altså nytta om noko som let seg iakttå. *Holdningar* til arbeid tek derimot utgangspunkt i dei subjektive opplevingane individet har av arbeidet og arbeidssituasjonen, og den let seg ikkje utan vidare beskrive ut frå åtferd eller handlingar aleine. Holdningane er blitt forklart som ein disposisjon hos individa, og som omfattar tankar, kjensler og kunnskapar.

Tradisjonell vestlandsgard, frå Voss. Foto: privat.

Eit viktig grunnlag for holdningar er *refleksjonar og erfaringar*. Dei er igjen i stor grad eit produkt m. a. av dei daglege og rutinemessige arbeidsoperasjonane – som blir utførte på ein bestemt måte og i ein bestemt kontekst, og som inngår i ein bestemt organisering. Når vi seier at vi utfører ei undersøking i eit arbeidsprosessperspektiv, går vi inn på dei enkelte arbeidsoperasjonane i arbeidsprosessen for å sjå korleis dei faktisk er innretta. Dermed opnar det for å nøste opp dei erfaringane som folk får i arbeidet og i arbeidssituasjonen, og som er eit viktig grunnlag for holdningsdanninga. Derfor er *arbeidskunnskap* eit viktig omgrep. Arbeidskunnskapane er dei kunnskapane om arbeidet som er forankra i kroppen, og som blir skapt og reprodusert gjennom produksjonsprosessen. Arbeidskunnskapsbegrepet understrekar den kroppslige karakteren i arbeidet. Arbeidskunnskapane kan altså knytast til arbeidet på eine sida og holdningar på den andre sida. For å få med denne grunnleggjande dimensjonen la eg i avhandlinga stor vekt på å gje såkalla «tette» beskrivingar av nokre av arbeidsprosessane som bondekvinne har utført eller utfører. På den måten kan ein lettare danne seg eit bilde av erfaringane som dei har samla opp, og som truleg også vil prege dei.

Materialet som dannar grunnlaget for denne avhandlinga skriv seg frå to ulike delundersøkingar. Det dreiar seg for det første om ei komparativ undersøking av dei historiske endringane i arbeid og arbeidsvilkår for bondekvinne etter 1930. I den andre delundersøkinga har eg sett på bondekvinners arbeid i tre vestlandskommunar – Stord, Voss og Hå – i 1990.

I prosjektet har eg nytta fleire materialtypar, innsamlingsteknikkar og bearbeidingsmetodar. Det vik-

tigaste materialet er munnlege intervju og utsendte spørjeskjema. I bruken av det munnlege intervju materialet har eg nytta ein kvalitativ metode, dvs. at innsamling og bearbeiding av materialet har hatt til siktemål å få fram intensjonar og mønster i sosiale samanhengar.

Framgangsmåten i intervjuopplegget var å knyte temaa kring arbeid og kvardagsliv til livsløpet til informanten. Det gjev oss sjansen til innsikt i opplevingar i fortida, og til å følgje endringsprosessar over eit relativt langt tidsrom. Den opne intervjuforma som blei nytta, gav informanten ein stor grad av fridom til å formulere eigne tankar og leggje vekt på dei hendingane og erfaringane som hadde vore viktige for dei personleg. I livsløpsintervjuet 'redigerer' informanten livet sitt sjølv, og det ein vil halde for seg sjølv, teier ein sjølv sagt med. Hovudmaterialet omfatta 25 kvinner og like mange menn. Intervjua med dei mannlege bøndene fekk seinare status som utfyllings- og supplementsmateriale. Til det kvalitative materialet i den synkrone undersøkinga av bondekvinne i Voss og Hå blei i tillegg 17 kvinner på Voss og 15 i Hå kommune intervjuet.

Etter å ha bearbeidd det kvalitative intervju materialet utarbeidde eg eit spørjeskjema om arbeid og erfaringar, og dette blei sendt til kvinner i yrkesaktiv alder på alle gardsbruk i drift i dei tre kommunane. Det kom inn svar frå 427 kvinner, med opplysningar knytt til familie, hushald, arbeid og erfaringar.

ENDRINGAR I KVINNEPOSIJONEN

Ikkje overraskande fann eg at arbeidsprosessane innan gardsarbeidet har endra seg kraftig både i innhald og karakter i det siste hundreåret, og at dei mest

Tilverking og vedlikehald av klede har tradisjonelt tatt mykje av kvinnene si arbeidstid. Foto frå Audamotland, Hå. Frå v. ser me Grete Ødemotland, broen Ola (smed), mora Kristin og ei sydame som hadde syfforretning på Sandnes. *Hå biletsamling.

djuptgripande endringane kan tidfestast til perioden 1950–1970. Endringane i arbeidet heng i stor grad saman med endringar i rammevilkåra for næringa gjennom innføring av ny teknologi, og gjennom spesialisering og driftsomleggingar.

Trass i ein kontinuerleg reiskapsforbetring og auka vektlegging på pengeinntekter var neppe dagleglivet og tilværet så mykje annleis i 1930 enn ved hundre-

årsskiftet, når vi ser på måten produksjonen var organisert på, og på den økonomiske orienteringa hushaldet hadde. Næringa var framleis for ein stor del prega av produksjon til forbruk i hushaldet, av sterk slektskjensle og tydelege patriarkalske trekk. Nye og gamle trekk levde side om side, men det er påvist at dei tekniske omleggingane mellom 1870 og 1920 ikkje hadde ført til nokre *store* endringar i arbeids-

og levkår for kvinnene utover den norske landsbygda.

Kvinnearbeidet på vestlandsbruka i 30- og 40-åra var mangslunge. Kvinnene hadde ansvaret for familiens ve og vel på alle område, og dei hadde ansvaret for store deler av arbeidet ute og i fjøset. For henne innebar det daglege arbeidet ei stadig veksling mellom ulike arbeidsoppgåver og arbeidsområde.

I fjøset var den gamle tradisjonen med kvinnene som eineaktørar framleis levande fram til slutten av 40-talet. Ved sida av effektive arbeidsteknikkar forutsette dyrestellet godt handlag, ferdigheit og skjønn, og ikkje minst fortruleg og individuell kontakt med dyra. Den store arbeidskunnskapen som låg i dette, blei overført frå generasjon til generasjon. Teknifiseringa av fjøset og mjølkingsarbeidet pågjeikk særleg i 1950-åra, og det var da mennene kom med. Den viktigaste forklaringa på opphevinga av kjønnsgrensene på dette området låg nok både i skiftet av reiskap og arbeidsteknikk, og i at mjølkeproduksjon fekk meir økonomisk å seie etter 1970.

I utearbeidet føregjeikk mekaniseringsprosessen i mange av arbeidsprosessane om lag samtidig med mekaniseringa i fjøset, men det tok mange år før traktor og traktorreiskapar var standardutstyr på dei mindre vestlandsbruka. Kvinnearbeidet ute omfatta fram til midten av femtitalet fleire fysisk krevjande arbeidsoppgåver, men kvinnene var snarare medhjelparar enn leiarar ute. Dei var fleksible og kunne i prinsippet ta over det meste der det var nødvendig. Arbeidsoppgåvene endra omfang og karakter med den nye teknologien. Nesten i alle tilfelle var det mennene som tok initiativ til traktorkjøp, og det var dei som brukte maskinene. Maskuliniseringa blei for-

sterka ved at heller ikkje maskinleverandørane rekna kvinnene til kundegruppa si, og den allmenne oppfatninga gjekk ut på at teknologi låg utanfor kvinneverda. Mens kvinnene tok litt del i mekaniseringa i fjøsarbeidet, blei det sjeldan tilfelle i utearbeidet.

Alt som har hørt huslivet til – matstell, reinhald, tekstilarbeid og omsorgsarbeid – har vore kvinners arbeid og ansvar. Kvinners daglege vassbæring kan tene som døme på kor tidkrevjande og fysisk tungt delar av det daglege rutinearbeidet var. Ei rekkje nye tekniske forbetringar kom etter krigen. Gardshushalda fekk innlagt elektrisitet og vatn, og elektrisiteten opna for ny hushaldsteknologi. Jamsfører vi innhaldet i dei nye hushaldsoppgåvene på slutten av 1960-talet med innearbeidet tidlegare, er det tydeleg at mange av dei praktiske kunnskapane som tidlegare hadde blitt overført frå kvinnegenerasjon til kvinnegenerasjon, allereie da var blitt borte. Tekstilteknikkar som karding, spinning og veving, bearbeidingsmåtar for slakt eller annan konservering av mat, gjekk raskt ut av bruk, og var ikkje lengre kunnskap som kvinnene sat inne med.

Det daglege omsorgsarbeidet har i etterkrigstida også blitt gradvis redusert til berre å gjelde kjernefamilien på garden. Med innføringa av Folketrygda kunne kårfolka bli sjølvhjelpete i økonomien frå det tidspunktet dei gav frå seg gardsbruket. Fleire og flere har valt å bu for seg sjølv framfor å ha felles hushald med brukargenerasjonen. Mens det for bondekvinne i 30- og 40-åra nok var både umogeleg og uakseptabelt å prioritere eiga helse og eigen trivsel framfor å ta seg av dei gamle i hushaldet når dei trong stell, så blei det på 70-talet meir utbreidd å utnytte den pleiehjelpa som det offentlege helseapparatet tilbød.

Kva kan vi da seie om posisjonen til bondekvinne i 30- og 40-åra på vestlandsbruka? Jo, at kvinna hadde ein sentral posisjon. Ho var uunnværlig, ho var nøkkelpersonen i arbeidsorganisasjonen og til stades overalt. Arbeidet var kjønnsdelt, men gardkona gjekk ofte over grensene for den kjønnsbundne arbeidsdelinga, menn gjorde det sjeldnare. Nøkkelposisjonen kvinnene hadde førte likevel ikkje til stor autoritet. Mannen blei oppfatta som hovudpersonen på bruket, og i økonomiske spørsmål var kvinna nok alltid underordna mannen. Med teknifiseringa i 1960- og 70-åra fekk gardkona ein meir marginal posisjon på vestlandsbruka.

Så skulle ein kanskje kunne tru at maskuliniseringa var fullt gjennomført på 1990-talet, ettersom spesialiseringa og teknifiseringa i det siste tiåret har gått ytterlegare nokre steg fram. Men slik har det ikkje gått.

TRE KVINNEPOSIJONAR

Det viste seg uråd å skissere ein felles kvinneposisjon i vestlandsjordbruket i 1990-åra, fordi kvinnene hadde så ulike føresetnader pga. skilnader i driftstorleik, lokal arbeidsmarknad, utdanning, osv. Det som var tydeleg, var iallfall at ikkje alle var på veg ut av næringa, og at det ikkje var slik at berre mennene sat att.

I vestlandsjordbruket kan vi skilje mellom tre kvinneposisjonar: Dei som er gardshusmødrer, dei som kan kallast tradisjonelle kvinnebønder og endeleg dei moderne kvinnebøndene.

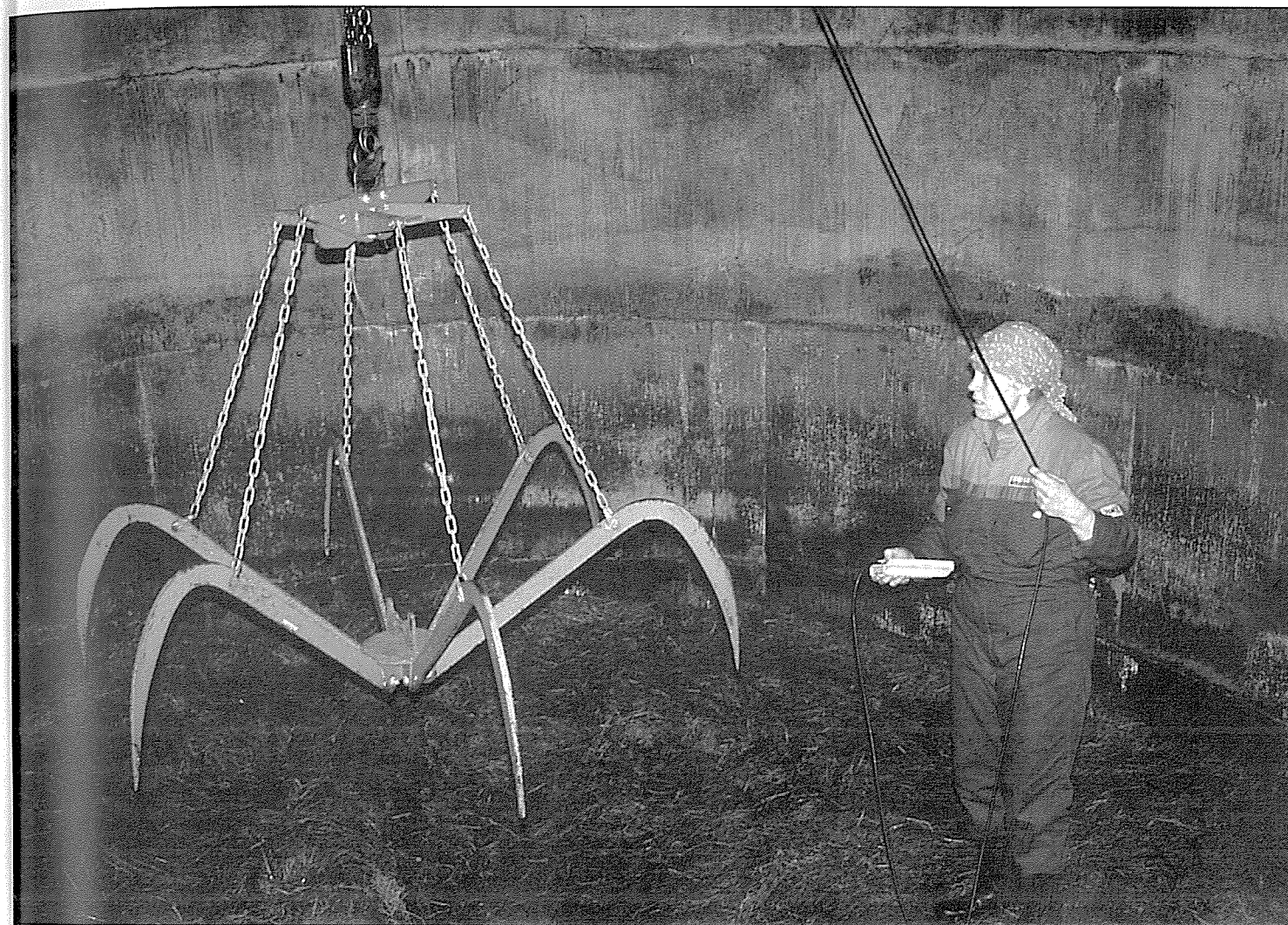
Gardshusmødrene er nemninga på dei som ikkje utfører noko særleg arbeid i gardsdrifta, og er kjenneteikna ved at dei primært har tilknytning til jord-

*Liv Spilde, Voss, er ein representant for den moderne kvinnebonden. *Foto: «Hordaland», 1990.*

bruksnæringa gjennom bustad og arbeidet til ektefellen. Dei utgjør om lag 1/4 av gardkvinnene i undersøkinga. Dei har sjølvstøtt hovudansvaret for husarbeidet og omsorgsarbeidet i familien. Mange av gardshusmødrene har lønnsarbeid utanfor bruket.

Den mest utbreidde posisjonen har likevel *dei tradisjonelle kvinnebøndene*, for 2/3 av dei spurde passar inn her. Det er dei som først og fremst utfører

*Lillian Sande, Randaberg brukar siloheisen, som så mange av dagens kvinnebønder. Men få likar seg nede i siloen. *Foto: Ingeborg Nærland Skjærpe, Jærmuseet.*

det tradisjonelle kvinnearbeidet i husdyrstell og det som er att av manuelle medhjelparoppgåver ute. Dei arbeider innanfor ei nokså klart kjønnsbestemt arbeidsdeling, der mannen tek dei maskinelle arbeidsoppgåvene. Når dei her blir kalla kvinnebønder og ikkje bondekvinner, så er det for å understreke at dei er aktivt medverkande i gardsdrifta. Dei tradisjonelle kvinnebøndene har tileigna seg kunnskapane sine i første rekkje gjennom praktisk opplæring. Den siste gruppa er da *dei moderne kvinnebøndene*, dvs. dei som har profesjonalisert seg til bondeyrket. Her har vi å gjere med ei gruppe som hittil er fåtallig, berre 10 % i undersøkinga mi. Det er dei som meistrar den maskinelle teknologien, og utfører dagleg mange av dei arbeidsoperasjonane som blir oppfatta som maskuline. I tillegg gjer dei dei tradisjonelle kvinneoppgåvene i fjøset. Typisk for dei er at dei har jordbruksutdanning som knyter dei til profesjonen.

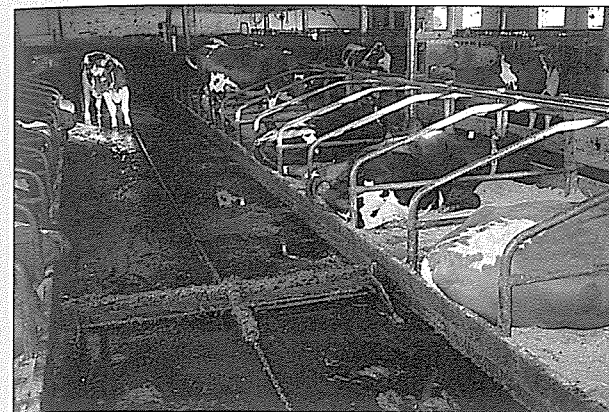
HOLDNINGAR

Det siste hovudtemaet i undersøkinga er *holdningar og endringar i holdningar*. Her har materialet vist at det ofte ikkje er nokon *samtidighet* mellom strukturelle endringar i arbeidet og næringa på den eine sida, og endringane i holdningane på den andre. Eitt døme kan nemnast: Trass i at regulerte ferie- og avløyvarsordningar allereie har eksistert for bøndene i over 20 år, har det tatt lang tid for folk i denne næringa å etablere eit feriemønster som liknar på det ein finn i andre lønnsarbeidargrupper. Det har sikkert å gjere med at det å reise vekk strir mot grunnleggjande holdningstrekk, nemleg at det viktigaste ein har å gjere er å ta ansvaret for hus og dyr. Å endre verdimønsteret tek tid. Nye holdningar og verdier må byg-

gast opp med grunnlag i nye erfaringar. Det er dette som gjer at vi kan seie at holdningane er «seige» eller «trege».

Tydelege holdningsendringar meiner eg vi særleg kan konstatere i oppfatningane av og vurderingane av arbeidsdelinga og autoritetsforholda mellom kjønna. Kvinnene er blitt meir aktive og likestilte med menn i økonomiske spørsmål enn formødrene var. Det er kvinnene med jordbruksutdanning som i praksis og tankegang er mest likestilte i holdningar og tankegang. Dei økonomiske avgjerslene som gjeld investering og kjøp av maskiner, er det mellom gardshusmødrene og dei tradisjonelle kvinnebøndene framleis ein tendens til å overlata til mannen. Vi har sett at majoriteten av kvinnene framleis kjenner seg fremmende overfor maskiner, slik alle kvinnene gjorde det da traktoriseringa starta på 50-talet. Den gongen heldt dei seg vekk frå maskinene, kvidde seg og var aldri nysgjerrige etter å lære seg noko nytt. Dei profesjonelle kvinnebøndene står derimot for ein ny praksis og for andre holdningar. Dei gjer gjerne maskinarbeid, uttrykker at dei trivst med det, og gir uttrykk for sjølvtilitt i arbeidet.

I undersøkinga kom eg fram til at eit viktig element i motivasjonen folk hadde til å drive eit gardsbruk så seint som i 30- og 40-åra var ansvaret og pliktene dei kjende for å ta vare på og forvalte «slektsgarden». «Vi blei lært opp til å bli glad i garden.» blei det sagt. Hos dei moderne kvinnebøndene i 1990 derimot støtte eg på ei viss manglande forståing for at det gjekk an å tenkje på 'moralske plikter' i eit spørsmål som gjaldt yrke og framtid, og iallfall tenkte dei ikkje slik sjølve. Den forpliktende norma ser altså ut til å vere forsvunnen, og bondeyrket er blitt meir likt andre yrke.

*Arbeidet i fjøset har blitt sterkt «teknifisert» den siste mannsalderen. Dette biletet syner eit moderne fjøs med lausdrift og automatisk/mekanisk utmåking. *Foto forfattaren.*

Arbeidet

Ei anna holdning som ser ut til å vere endra, er den gamle understrekinga av at arbeid og arbeidssemde nærast er eit gode i seg sjølv. Arbeidet var oppdragande, og arbeidet adla. Ingen hadde vondt av å arbeide, heiter det i fleire av intervjua. Denne vurderinga av arbeidet som eit eintydig gode, syntest eg likevel var mindre framtredd blant dei yngre kvinnene enn blant dei eldste. Dei unge opplevde tvert om at det tradisjonelle idealet om arbeidssemde var eit praktisk hinder for å realisere deira eige ideal om 'eit godt og lykkeleg familieliv', som bl.a. føreset ei aktiv fritid. Derfor avviste dei gjerne dyrkinga av slitet.

Til dei sterke tradisjonelle verdiane høyrer òg ansvars- og pliktjensle for dei gamle. Fram til 1960-

åra var det eineste tenkjelege og moralsk akseptable å ta hand om dei gamle og sjuke innanfor hushaldet. Det hørte med til kvinneansvaret. Den moralske bindinga er no løyst opp, og heller ikkje bondekvinner vil i dag kvi seg særleg for å kalle ansvaret for pleietrengande for eit offentleg ansvar.

Mange tradisjonelle ideal frå bondesamfunnet blir såleis avvist, og vi kan seie at tradisjonen ikkje har samme autoritet for dei unge, dei moderne gardkvinnene. På ein gard var det før viktig å respektere tradisjonane i arbeidet, arbeidet var erfaringsbasert. Det var mykje kunnskap oppsamla gjennom generasjonar bak måten folk innretta arbeidet på. I dag er gardsarbeidet i mykje sterkare grad fundert på kunnskapar som er knytt til bruk av teknisk utstyr, og til kunnskap framskaffa gjennom systematisk forskning. Denne nye teknisk-baserte og forskings-baserte kunnskapen blir overført til bøndene gjennom jordbruksskolane. Dei yngre generasjonane som skal følge med i omleggingane, kan da ikkje lenger følge opp tradisjonane. Dei yngre er stundom bevisst på å trasse dei eldre. Korleis ein da skal innrette seg, blir eit stridstema. Dermed er autoriten i tradisjonen undergraven, dvs. autoriteten i det som kårfolket står for. Det kan skape spenning og ofte eit ope konfliktstoff mellom generasjonane. Da handlar det ikkje lenger berre om at arbeidskunnskapane innhaldsmessig har endra seg, men òg om at det har fått sosiale følgjer. At det finst motsetningar mellom generasjonane, er sjølvsagt ikkje noko nytt, men motsetningane i dag representerer eit kvalitativt brot. Dei gamle sanningane er ikkje sanningar lenger.